

daad en gedachte

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

24ste JAARGANG, NUMMER 8, AUGUSTUS 1988

daad en gedachte

Bij elke bijzondere handeling gaat het denken aan het doen vooraf. Bij het handelen van klassen of massa's blijkt de betekenis van het handelen pas achteraf. Hier gaat de daad vooraf aan het begrip.

Theo Maassen

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

GEEN VASTE ABONNEMENTSPRIJS

DE UITGAVE ZAL WORDEN BEKOSTIGD UIT
VRIJWILLIGE BIJDAGEN

Redaktie en administratie:

Schouw 48-11

8232 BD Lelystad

Postgiro 30 76 95

DE BURGERLIJKE PERS OVER DOMELA

In hun omvangrijke studie *Erflaters van onze beschaving* hebben Jan en Annie Romein hem — een treffender typering kan men zich moeilijk voorstellen — „de apostel der arbeiders” genoemd: Ferdinand Domela Nieuwenhuis, die honderd jaar geleden door het toenmalige kiesdistrikt Schoterland werd gekozen als lid van de Tweede Kamer. Het feit is niet onopgemerkt voorbijgegaan. De toonaangevende burgerlijke bladen hebben er — zelfs opmerkelijk veel — aandacht aan besteed. En uiteraard werd daarbij het accent gelegd op zijn optreden als parlementariër. Dat optreden heeft altijd hetzij bijzonder weinig, hetzij juist extra belangstelling getrokken om geen andere reden dan Domela's latere uitgesproken anti-parlementaire stellingname.

Om met het eerste, het gebrek aan belangstelling, te beginnen, het is in niet geringe mate in de hand gewerkt door de hardnekkige legende die zijn felle tegenstanders in de opkomende arbeidersbeweging ijverig hebben verbreid. Lieden als Schaper en Troelstra, maar bepaald niet zij alleen, zijn nooit moe geworden het optreden van Domela in de Tweede Kamer een „fiasko” te noemen. Het is één van de legenden die omtrent de betekenis van Domela Nieuwenhuis de ronde doen. Op een andere, hardnekkiger nog wellicht dan deze, komen wij aanstonds terug.

Geen enkele (landelijke) krant heeft aan de verkiezing van Domela tot Kamerlid zulke uitvoerige beschouwingen gewijd als *NRC/Handelsblad*. In een van de desbetreffende stukken is er terecht op gewezen, dat wat de sociaaldemokraten destijds en ook later nog omtrent het Kamerlidmaatschap van Domela met zoveel aplomb hebben beweerd niet de minste steek houdt en al zo'n kleine twintig jaar geleden op overtuigende wijze is ontzenuwd. Toen toch publiceerde de historica mevrouw drs. S.I.S. Vetter-Samuels een grondige en uitvoerige studie van circa 120 bladzijden, die geen andere konklusie open liet dan deze, dat Domela in de Kamer zeer gedegen werk leverde.

„Nieuwenhuis”, schreef mevrouw Vetter, „heeft zijn taak als volksvertegenwoordiger zeer ernstig opgevat. Hij gaf blijk zich bij alle kwesties goed te hebben ingewerkt. Hij had een ellendige tijd in de Kamer, maar zijn plichtsbesef dwong hem er te komen en er steeds te blijven komen . . . Van „fiasko” kan men niet spreken . . . hij (is) volkomen konstruktief te werk gegaan: waar hij meende dat hij voor een deel der bevolking dat het zwaarst had te lijden, iets kon bereiken, heeft hij zich met alle kracht ingespannen om de Kamer met gematigde, redelijke argumenten tot zijn standpunt over te halen. Zijn wetsontwerp tegen de gedwongen winkelnering was voor hem een

succes en niet een fiasko, zoals Romein schrijft. De bewering van Schaper, dat Domela, niet berekend was voor ernstige zakelijke arbeid' of van Rüter, dat Domela, tegen de parlementaire arbeid slecht lijkt te zijn opgewassen' is niet houdbaar'' 1).

Domela, zo konstateerde — ongetwijfeld aan de hand van mevrouw Vetter — een medewerker van het genoemde liberale dagblad, pleitte in de Kamer onder meer t e g e n kinderarbeid en v o o r een 8-urige werkdag, voor algemeen kiesrecht, vrouwenemancipatie, zwangerschapsverlof, ziekteverzekering, ouderdomspensioen, emancipatie van de koloniën en afschaffing van tol op de rijkswegen. Hij was in de desbetreffende periode nog géén anarchist.

Wij hebben hierboven gesproken van zijn tegenstanders in de opkomende arbeidersbeweging. Die tegenstanders waren zoals we bekend mogen veronderstellen de sociaaldemocraten. Deze bevonden zich aanvankelijk, samen met Domela Nieuwenhuis, in één en dezelfde Sociaal Demokratische Bond. Hun meningsverschillen met hem liepen tenslotte zo hoog op, dat zij in 1894 die bond verlieten en daarnaast de SDAP oprichtten. Sindsdien spraken zij van de SDB waarmee ze hadden gebroken stevast als van ,de oude beweging'. Naar onze opvatting dienen zowel de in de vorige eeuw gestichte Sociaal Demokratische Bond (later Socialistenbond geheten) als de daarna komende SDAP als ,oude arbeidersbeweging' te worden aangeduid, ,oude arbeidersbeweging' in tegenstelling tot de nieuwe beweging van de arbeiders z e l f die zich eerst in de twintigste eeuw zou aandienen. En wat omtrent die ,oude arbeidersbeweging' in de eerste plaats moet worden vastgesteld is dit, dat zij voor de b u r g e r l i j k e emancipatie van de arbeiders streed en in wezen de progressieve vleugel der bourgeoisie vormde.

Domela Nieuwenhuis is door de Romeins volkomen terecht ,de eerste woordvoerder uit de Nederlandse bourgeoisie voor de arbeidersklasse' genoemd. Als zodanig viel er tussen hem en figuren als Troelstra, Van de Goes, en anderen als zij denkende en handelende intellectuelen, geen onderscheid vast te stellen. Waarin zat hem dat onderscheid dan wel? Hierin, dat Domela Nieuwenhuis tot aan het eind van zijn leven een revolutionair temperament en sentiment bezat, dat bij de anderen veelal ontbrak of, zo ze althans een pietsje ervan bezaten, bij hen hoe langer hoe meer doofde naarmate de burgerlijke emancipatie der arbeidende klasse dichterbij kwam.

Op de overeenkomst die Domela, door zijn klasse-afkomst en als man die in naam van en vóór de arbeiders sprak en handelde, had met de sociaaldemokratische voormannen, is door de burgerlijke bladen niet gewezen. Ze is, doordat de redacteuren daarvan geen oog hebben voor de z e l f s t a n d i g e arbeidersstrijd, aan deze kranten ontgaan. Voor zover ze wel, zeer oppervlakkig en terloops op de verschillen tussen de sociaaldemocraten en (vooral de latere) Domela ingingen of die verschillen aanduiden, werden die verschillen soms behandeld als het verschil tussen marxisme en anarchisme. Met een dergelijke aanduiding zijn wij het volstrekt oneens. Niet omdat wij de latere Domela Nieuwenhuis geen anarchist zouden willen noemen. Hij was dat ongetwijfeld. Maar wij beschouwen zijn sociaaldemokratische opponenten niet als marxisten, ook al hebben sommigen van hen zichzelf als zodanig beschouwd.

In het opstel dat de Romeins aan Domela hebben gewijd, schrijven zij, dat het verschil eerst, het geschil later en tenslotte de scheiding der geesten die tot de oprichting van de SDAP hebben geleid, in feite ging om de vraag: sekte of partij. Dat is volgens ons een onbevredigende omschrijving waarmee niets wordt verklaard. Zo men al de kring van

1) J.H. Schaper uit Groningen was een van de oprichters van de SDAP. De door mevrouw Vetter geciteerde woorden zijn ontleend aan de bijdrage die Schaper leverde voor een gedenkschrift dat werd uitgegeven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van die partij in 1919. Men treft ze daar aan op blz. 13. De mening van prof. dr. A.J.C. Ruter is te vinden op blz. 35 van zijn omvangrijk werk over de spoorwegstakingen van 1903. Het citaat van mevrouw Vetter zelf hebben wij ontleend aan een beschouwing van wijlen Albert de Jong, opgenomen in een door hem geselecteerde bloemlezing uit het werk van Domela Nieuwenhuis.

getrouwen rondom Domela als een 'sekte' zou willen karakteriseren, dan blijft nog altijd de vraag onbeantwoord, waaróm zij wel een 'sekte' bleven. Het antwoord luidt naar onze mening: doordat Troelstra en z'n medestanders het *historisch* gelijk aan hun zijde hadden en Domela c.s. *n i e t*. We zijn het eens met de Romeins, dat 'de nederlaag van Domela onherstelbaar was'. Wij zouden zeggen onherstelbaar want onvermijdelijk.

In de *NRC* is herinnerd aan een uitspraak van de Nederlandse hoogleraar Kossmann dat 'de opkomst van het Nederlandse socialisme zonder Domela Nieuwenhuis ondenkbaar is'. Wij zien het anders: zonder het begin van een kapitalistische ontwikkeling en zonder de vorming van een arbeidersklasse in de moderne zin van het woord — in het bijzonder ná 1870 — zou de agitatie van Domela en zou datgene wat de predikant Domela Nieuwenhuis tot 'de apostel der arbeiders' maakte ondenkbaar ijn geweest. Maar niet uit Domela's karaktereigenschappen is te verklaren dat de stroming die hij vertegenwoordigde klein en van nauwelijks historische betekenis is gebleven. Het anarchisme dat hij verdedigde had een situatie als voedingsbodem die vóór-kapitalistisch of op z'n hoogst primitief-kapitalistisch moet worden genoemd. Voor zover hij — los daarvan — voor een revolutionair optreden van de arbeiders pleitte, had hij — zolang de burgerlijke emancipatie van het proletariaat niet was voltooid — de tijdsomstandigheden tegen.

Domela Nieuwenhuis heeft er ooit tegen geprotesteerd, dat de Friese arbeidersbevolking hem 'Us Ferlosser' noemde. „Niet ik of wie dan ook kan u verlossen”, zei hij, „de arbeiders kunnen alleen zichzelf verlossen.” Hij had daar uiteraard volkomen gelijk aan. Maar hij meende, dat die verlossing aan de orde was op een tijdstip en in een tijdsgericht dat daarvan nog geen sprake *kon* zijn. De voor de sociaaldemocratie onontkoombare 'godsvrede' met het kapitaal heeft Domela nooit gesloten en hij onderscheidde zich dientengevolge tijdens de eerste wereldoorlog opvallend gunstig van al degenen die van mening waren dat 'de nationale belangen de nationale verschillen overheersten'. Het is zijn tragiek geweest, dat de revolutionaire methoden en beginselen die hij onvermoeid is blijven verdedigen, methoden en beginselen waren die niet meer pasten bij de modern-kapitalistische verhoudingen. Het pleit voor hem, dat hij zonder voorbehoud en zonder aarzeling op de betekenis heeft gewezen van uit de arbeidersklasse *z e l f* voorkomende initiatieven en organisatievormen. Dat deze niet erg pasten bij, weinig in overeenstemming waren met zijn theoretische inzichten, vormt een bewijs voor de zwakte van die inzichten, maar het bewijst tevens zijn onmiskenbare verbondenheid met de in deze maatschappij onderdrukte klasse. De klasse in kwestie heeft die verbondenheid van meet af aan beeft en nooit in twijfel getrokken.

In een periode waarin het zelfstandig optreden van de arbeiders hoe langer hoe meer aan betekenis wint is het onvermijdelijk dat de stroming die hij een groot deel van zijn leven vertegenwoordigde hoe langer hoe meer verzandt. Dat echter op een tijdstip, dat zij die eens met recht andere wegen insloegen dan hij, al lang dáár zijn aangekomen waar zij volgens hem uiteindelijk zouden belanden nadat zij hun historische missie hadden volbracht. Het staatssocialisme is inderdaad, het gelijk van Domela daaromtrent valt niet te ontkennen, staatssocialisme gebleken. De crisis waarin zogenaamd 'links' zich bevindt is daaraan ontegenzeggelijk te wijten. Maar die crisis kan niet door terugkeer tot of bezinning op Domela's opvattingen worden opgeheven. Diens anarchisme past bij de arbeidersklasse die de eerste schreden nog moet zetten, niet bij een klasse die bezig is al degenen die zich als haar voormannen beschouwen met zevenmijlslaarzen in te halen en voorbij te streven.

WIE OF WAT VERTEGENWOORDIGT GORBATSJOV EN WAT IS HET WEZEN VAN PERESTROJKA?

II

Het boek *Perestrojka* van Michail Gorbatsjov lijkt op een klaroenstoot. Het is een propagandageschrift dat mee wil slepen en overtuigen, een tekst die fungeert als wapen in een oorlog tegen de Russische partijburokratie. De levendige stijl, de indringende betoogtrant, ze dienen ertoe het moreel te versterken van de troepen die in de slag zijn gegaan, zich gereedmaken voor het gevecht, of nog wel aarzelen er aan deel te nemen. En zoals steeds bij dergelijke geschriften het geval is, de getalssterkte van de eigen troepen wordt zo gunstig mogelijk voorgesteld, de tegenstander wordt als zwak en feitelijk reeds overwonnen afgeschilderd en er wordt een verbaal vuurwerk afgestoken met de kennelijke bedoeling een zo groot mogelijke geestdrift te wekken in zo breed mogelijke bevolkingslagen.

Wie bij Gorbatsjov leest dat de Russische arbeiders 'vervreemd begonnen te raken van hun grondwettelijk recht op directe betrokkenheid bij de staatszaken', wie leest, dat in Rusland de macht 'vóór de arbeiders' inplaats van 'dóór de arbeiders' werd aangewend, wie leest dat hij het noodzakelijk acht de 'sovjets als orgaan van politieke macht te rehabiliteren' en voorts bij hem leest, dat 'het volk aan het hoofd van de produktie dient te staan', die zou kunnen konkluderen, dat wij een tikkeltje te haastig waren toen wij in het eerste deel van deze beschouwing 'perestrojka' bepaald géén revolutie noemden. En wie het, al lezend, niet ontgaan is dat Gorbatsjov, die dit soort vrijblijvendheden met kwistige hand door zijn betoog mengt, telkens naar Lenin verwijst, die kan wellicht de indruk krijgen, dat het de schrijver daarbij gaat om d i e Lenin die ooit de leuze van 'Alle macht aan de raden' aanhief. Maar die indruk is verkeerd en wij hoeven van ons oordeel omtrent 'perestrojka' geen woord terug te nemen.

Overal waar Gorbatsjov komt te spreken over de 'sovjets' en over de rol of funktie die ze als gevolg van 'perestrojka' zullen krijgen, wordt hij óf buitengewoon vaag óf blijkt hij het niet erg nauw te nemen met de historische waarheid. 'Het ontbreek Gorbatsjov', heeft een van zijn kritici gezegd, 'aan historisch gevoel. Zijn historische analyses zijn ronduit primitief in vergelijking met de passages die getuigen van zijn greep op de ekonomie' 1). Aangezien Gorbatsjov nauwelijks, of liever gezegd in het geheel geen historische analyses maakt, maakt hij ook geen 'primitieve analyses'. Wat zijn 'gevoel' betreft: dat hij het verschil tussen een sprookje en de werkelijkheid niet wéét, zouden we niet zomaar durven te beweren. Dat hij sprookjes opdist is een feit. En ofschoon uitgerekend hij betoogd heeft, dat er eindelijk eens meer licht moet schijnen op het recente verleden en dat de witte plekken in Ruslands jongste geschiedenis dienen te verdwijnen, laat Gorbatsjov, zodra hij de geschiedenis aanroert of historische vergelijkingen trekt, zoveel mogelijk zaken in het duister.

Wat Gorbatsjov hetzij direkt, hetzij indirekt beweert is, dat het met de sovjets langzamerhand is misgegaan, dat ze 'op een of andere manier' — welke laat hij volstrekt in het midden — 'zijn teruggedrongen' en dat er een bestuursstelsel is ontstaan 'dat gebaseerd was op administratieve beschikkingen en bevelen'. Wie ziet hier niet onwillekeurig de hand van de diktator Stalin die het werk van Lenin ongedaan maakte? Inderdaad, dat is de suggestie die gewekt wordt, ook al past Gorbatsjov er nog altijd zorgvuldig voor op, dat hij Stalin niet met name noemt. Maar wat er gesuggereerd wordt klopt in geen enkel opzicht.

De revolutie van 1917 — Lenin wist het en heeft het ronduit gezegd — was een b u r - g e r l i j k e revolutie, die echter — en dat in tegenstelling tot de burgerlijke revoluties in

West-Europa – vanwege de zwakte van de Russische bourgeoisie door de arbeiders zou moeten worden voltrokken 2).

Bij de maatschappijverhoudingen die uit deze omwenteling werden geboren pasten de sovjets niet, om het even of het nu échte arbeidersraden waren, zoals doorgaans de fabriekskomitees, dan wel ónechte, die niet uit arbeiders doch uit intellektuele vertegenwoordigers van 'links' of minder 'linkse' partijen waren samengesteld. Een parlement naar westers model – zoals de kortstondige Constituante – paste daarbij al evenmin. Vandaar dat de bolsjewiki na 1917 zowel met de Constituante als met de sovjets geheel anders handelden dan men zou hebben kunnen verwachten op grond van wat Lenin ooit over de Constituante en de sovjets had geschreven.

Wat wél bij de nieuwe maatschappijverhoudingen paste was de macht van de partij, die 'diktatuur van het proletariaat' genoemd werd, maar die diktatuur over het proletariaat was. En bij die partij paste een staatsapparaat, dat wederom het apparaat van 'de proletarische staat' werd genoemd, maar dat het apparaat van de oude staat was 3).

Hoe dit ook zij, Gorbatsjov verzwijgt, dat de sovjets in ieder geval na januari 1918, twee maanden nadat de bolsjewiki aan de macht kwamen 4), geen enkele reële betekenis meer hebben gehad. Beroofd van iedere macht werden ze en bleven ze sindsdien ornamenten. Niet in de sovjets – die uiteraard minder dan ooit op werkelijke arbeidersraden leken en lijken – werden en worden in Rusland de beslissingen genomen en de bestaande situatie – zowel die onder Lenin als die onder zijn opvolgers – wettigt in geen geval dat er van Sovjet-Rusland of van de Sovjetunie wordt gesproken.

Naar de reden dat Gorbatsjov zo weinig konkreet en zo weinig precies is wanneer hij over het verleden van de sovjets spreekt, heeft niet lang te worden gezocht. Zo hij al beweert dat hij ze 'als orgaan van politieke macht wil rehabiliteren', dan bedoelt hij toch bepaald niet, dat hij ze tot werkelijke raden wil maken. Daarom rept hij met geen woord over het levensgrote verschil tussen de fabriekskomitees (en zelfs de anders samengestelde sovjets) uit 1917 en de bleke schim die ervan was overgebleven nadat de bolsjewiki de Russische revolutie 'in ordelijke banen' begonnen te leiden. Indien hij wél op dat verschil zou hebben gewezen, zou hij genoodzaakt zijn geweest precies en zonder omwegen of franje duidelijk te maken of hij de sovjets nu wel of niet in hun oorspronkelijke vorspronkelijke vorm (en machtspositie) wenste te herstellen. Door vaag te blijven kon hij illusies wekken. Bijvoorbeeld zulke als waarvan de briefschrijver blijk gaf die wij in ons eerste artikel aan het woord lieten.

Gorbatsjov, vertegenwoordiger en spreekbuis van de nieuwe in Rusland ontstane en steeds invloedrijker geworden managersklasse, wil beslist niet de sovjets de positie teruggeven die ze ooit hadden aan de vooravond van de oktoberrevolutie en gedurende de eerste weken erna 5). Hij heeft het over 'het uitbreiden van de rechten en van de economische autonomie van ondernemingen, maar hij zegt niet dat hij aan de in de onderneming werkzame arbeiders rechten wil geven of enige mogelijkheid om zelfstandig beslissingen te nemen. Hij laat zich wel kritisch uit over 'de vervanging van de sovjets door partijinstellingen', maar hij plaatst daarbij het woord 'vervanging' tussen aanhalingstekens, daarmee te kennen gevend dat de sovjets nooit helemaal verdwenen. Uit de hele kontekst blijkt voorts, dat hij met deze 'vervanging' niet doelt op wat er gebeurde in 1918. Als Gorbatsjov ergens nadrukkelijk verklaart: 'We gaan de sovjetmacht uiteraard niet veranderen', dan bedoelt hij dat hij de beste en de sovjetmacht, die geen sovjetmacht is.

De bevestiging van dit alles vindt men op die bladzijden van Gorbatsjovs boek waar hij onomwonder verklaart, dat 'de partij haar taak vervullen moet', zij het dat hij daarbij dan denkt aan een enigszins andere partij dan de huidige. De hervorming, die met het woord 'perestrojka' wordt aangeduid is een hervorming (géén omverwerping) van het in Rusland thans bestaande economische stelsel en dienovereenkomstige – en daarop afgestemde –

hervorming van de partij, die ook in het verleden al ettelijke hervormingen heeft ondergaan. Als Gorbatsjov pleit voor 'glasnost', voor openheid, discussie en kritiek, dan bedoelt hij 'demokratie voor de managers', een 'demokratie' derhalve, die evenals de burgerlijke democratie in het Westen een democratie van en voor de heersende klasse is.

Wat die 'demokratie', die allesbehalve een arbeidersdemokratie is, voor de Russische werkers zou kunnen betekenen, wordt in het boek *Perestrojka* slechts hier en daar en dan nog maar zeer terloops aangeduid. Het gebeurt daar waar Gorbatsjov erop wijst, dat 'perestrojka' niet in de laatste plaats dringend nodig is omdat de economische situatie om betere arbeidsdiscipline en een hogere produktiviteit vraagt. Hij spreekt en schrijft daarover wederom op een verhullende manier. Maar er zal wel geen Russische arbeider zijn die niet begrijpt dat dit neerkomt op harder werken en dan nog hoogstens voor hetzelfde loon, omdat 'perestrojka' ook de concurrentiepositie der Russische bedrijven poogt te verbeteren.

De economische adviseurs van Gorbatsjov hebben niet geaarzeld om — als onderdeel van de hervormingen — ook het aanvaarden van een zekere mate van werkloosheid te bepleiten. In hun uiteenzettingen vormde het een logisch onderdeel, een logische konsekwentie zijn we geneigd te zeggen, van 'perestrojka'. Maar Gorbatsjov, aan wie de taak is toegevallen om 'perestrojka' te 'verkopen', heeft zich natuurlijk gehaast om van dergelijke konsekwenties afstand te nemen. Dit alles bij elkaar maakt het begrijpelijk, dat het enthousiasme van de arbeiders voor 'perestrojka' bepaald niet zo groot is als Gorbatsjov het in zijn boek wil doen geloven.

Maar als de Russische arbeiders niet van geestdrift blaken en de partijbureaucraten, die bij 'perestrojka' en een grotere macht van de managers alleen maar te verliezen hebben, zich ronduit vijandig opstellen, wat betekent dat dan voor 'perestrojka's kans van slagen? Duidt het feit dat Gorbatsjov vorig jaar genoodzaakt werd om een van zijn vurigste volgelingen te ontslaan niet op het bijzonder wankele van zijn positie? We doelen natuurlijk op het ontslag van Boris Jeltsin, die hoog op de ladder van de Moskouse partijorganisatie was gestegen en die er niet voor terugschrok om nog veel radicalere hervormingen te verdedigen dan Gorbatsjov zelf, die zich gedraagt als een handig diplomaat en een kundig public relations-man.

Naar onze overtuiging loopt 'perestrojka', niettegenstaande de begrijpelijkerwijze heftige en soms geheime tegenstand of sabotage van de bureaucraten, geen gevaar. De ekonoom Aganbegjan heeft, ook al moeten de grote veranderingen in het Russische economische systeem nog komen, desondanks het proces van 'perestrojka' onontkoombaar en onomkeerbaar genoemd. De veranderingen die inmiddels reeds een feit zijn, maken volgens hem een terugkeer naar het voorafgaande systeem onmogelijk. 'We hebben geen keus', zo voegde hij daaraan toe. Die mening wordt gedeeld door zijn kollega Sjmeljov. 'Zonder perestrojka', heeft deze verklaard, 'zullen wij eindigen langs de zijlijn van de historie en zullen wij degraderen tot een onderontwikkeld land'. In andere bewoordingen, maar met evenveel klem, heeft Gorbatsjov op de noodzaak van hervormingen gewezen. 'Stilstand kunnen wij niet langer dulden', zegt hij in zijn boek, met welke kreet hij in feite het geheim onthult dat achter 'perestrojka' schuil gaat. Het zijn de bewegingswetten van het kapitalistisch bedrijfsleven die de hervormingsplannen in het leven hebben geroepen. Dat het proces niet kan worden teruggedraaid leest men ook bij hem.

De onomkeerbaarheid van 'perestrojka' betekent volgens ons echter niet, dat Gorbatsjovs tegenstanders in het Politburo hem niet ten val zouden kunnen brengen of dat het hervormingsproces niet tijdelijk zou kunnen worden stopgezet. Zoiets is in de jaren '60 ook gebeurd en men heeft toen kunnen zien dat maatschappelijke processen, hoe onvermijdelijk ze ook mogen zijn, niet altijd van een leien dakje gaan en zich soms met veel horten en stoten voltrekken. Op de lange duur echter staat naar onze mening de zege van

de managersklasse op de partijbureaucratie vast. Of die zege, die zich in de loop van ruim twintig jaar steeds duidelijker heeft aangekondigd al op korte termijn behaald zal worden, valt bijna niet te voorspellen. Maar komen zal ze, eventueel met Gorbatsjov, eventueel na hem met iemand anders.

Gorbatsjov besteedt in zijn boek ook heel uitvoerig aandacht aan wat de gevolgen van 'perestrojka' zullen zijn voor de betrekkingen tussen Rusland en de rest van de wereld. 'Perestrojka', zo is zijn 'visie', leidt tot een vreedzame buitenlandse politiek, tot betere betrekkingen tussen Moskou en Washington en tussen Rusland en vrijwel alle overige landen. Op politiek terrein, zo betoogt hij, betekent 'perestrojka' internationale samenwerking in plaats van konfrontatie.

Vanzelfsprekend spreidt Gorbatsjov in de tweede helft van zijn boek zijn gaven als diplomaat en politiek propagandist ten toon. Maar het zou volgens ons verkeerd zijn hem daarom minder serieus te nemen. Men moet er zich namelijk rekenschap van geven, dat de Russische managersklasse inderdaad evenveel belang bij samenwerking heeft als elke andere bourgeoisie. Handeldrijven is wat zij wil en een van de redenen dat zij naar hervormingen streeft is, dat zij met haar produkten wil kunnen concurreren op de wereldmarkt. Niet met tanks of SS-raketten wil zij andere landen bombarderen, maar met goedkope waren.

Dit verlangen dateert niet van gisteren. Bolsjewistische managers hebben er eerder blijk van gegeven. Mikojan was destijds, op het hoogtepunt van de Hongaarse revolutie in oktober 1956, bereid tot een terugtrekking van de Russische troepen en tot het aanvaarden van Hongarije's breuk met het Warschaupakt 6). Kosygin, eveneens een typische manager, was twaalf jaar later tegen een Russische interventie in Tsjechoslowakije.

'Perestrojka', schrijft Gorbatsjov, 'zal de wereld leefbaarder maken . . . Vreedzame wedijver tussen de verschillende systemen zal zich ongehinderd kunnen ontwikkelen . . . de mensen in alle landen zullen kunnen leven in voorspoed, welvaart en geluk . . .' Het is alsof men de vrijhandelaren en de liberale woordvoerders van de jonge Britse industriële bourgeoisie hoort spreken in de prille dagen van het kapitalisme. We bedoelen dat niet sarkastisch. We merken dit alleen maar op om aan te tonen wat het wezen van 'perestrojka' is, om te laten zien wie en wat Gorbatsjov vertegenwoordigt en om aan te tonen welke duidelijke overeenkomst er bestaat tussen de ene kapitalistenklasse en de andere, ook al zijn ze dan niet in ieder opzicht identiek.

Noten

- 1) Peter Reddaway in het Amerikaanse tijdschrift *The New Republic* van 1 februari 1988.
- 2) Lenin, *Gesammelte Werke*, Bd. XI, I. Teil, S. 28-29.
- 3) Vgl. Lenin, *Protokol van het 4e wereldkongres van de IIIe Internationale*, 1922. Een term als 'proletarische staat' is een typisch bolsjewistische uitdrukking die er totaal aan voorbijgaat, dat de arbeiders de macht alleen kunnen veroveren door het staatsapparaat stuk te slaan en dat daar waar er een staatsapparaat is de arbeiders niet aan de macht zijn.
- 4) Op 3 januari 1918 werd een dekreet uitgevaardigd dat maakte dat de tot dusver door raden uitgeoefende macht grotendeels bij de Opperste Economische Raad kwam te liggen. Daarop volgde op 27 februari een besluit volgens hetwelk de bedrijfsraden ondergeschikt werden aan de – onder controle van de staat staande – vakverenigingen.
- 5) We laten hier buiten beschouwing dat tal van sovjets (niet allemaal) geen echte arbeidersraden waren. Zelfs die – niet op echte raden lijkende – sovjets waren nog allesbehalve de ornamenten die ze weldra zouden worden. Maar zelfs dat soort Sovjets wenst Gorbatsjov kennelijk niet.
- 6) Vgl. Tibor Meray, *Thirteen days that shook the Kremlin*.

MODERNE ONDERNEMERS WETEN HEEL GOED WAT DE BETEKENIS VAN DE VAKBEWEGING IS

Door een toeval heeft een van onze franse vrienden kennis kunnen nemen van een vertrouwelijk schrijven dat circuleert onder Franse ondernemers en dat onder andere werd afgedrukt in het nummer van 7 maart j.l. van het Franse ondernemersblad *Gestion Sociale* (nr. 172). De opvattingen die daarin zijn neergelegd zijn typerend voor dat deel van de managers dat moderne opvattingen huldigt en zich niet van de wijs laat brengen door sociale mythen. De direkte aanleiding voor het schrijven vormde de staking van het Franse spoorwegpersoneel waaraan ook wij uitvoerig aandacht hebben besteed 1).

Zoals onze lezers zich ongetwijfeld nog wel zullen herinneren werd het sein tot deze spoorwegstaking in Frankrijk gegeven door het personeel van een lokomotievendepot in Parijs, dat geheel tegen de wil van de vakbeweging de arbeid neerlegde. Het verloop van de zich over heel Frankrijk uitbreidende aktie willen wij hier niet nogmaals uitvoerig schetsen. We volstaan met de vaststelling dat de spontaan begonnen beweging volledig aan de controle van de bonden ontsnapte en dat van onderop gevormde stakingskomitees een verrassend sterke druk op het spoorwegbedrijf en op de regering wist uit te oefenen. De vakbeweging stond daarbij, om het populair uit te drukken, volkomen voor joker.

Het is die omstandigheid waardoor de samenstellers van de genoemde brief zich buitengewoon verontrust tonen. Ontwikkelingen zoals men tijdens de spoorwegstaking kon waarnemen — en die zich op kleinere schaal en minder duidelijk natuurlijk ook al eerder voordeden — leiden tot of zijn uitdrukking van 'een verzwakking van de vakbeweging', menen de briefschrijvers. Ze beschouwen een dergelijke verzwakking als een groot gevaar voor de ondernemers.

Met de verzwakking van de vakbeweging, aldus het schrijven, doemt het levensgrote gevaar op van een 'vacuum', waarvan de gevolgen bepaald niet moeten worden onderschat. Lonen en arbeidsvoorwaarden moeten geregeld worden met sociale partners die representatief zijn. Als de vakbeweging, zoals tijdens de spoorwegstaking, buiten spel wordt gezet, dan dreigen wij alles te verliezen. Indien de vakbewegingen hun betekenis verliezen, dan krijgt het 'extremisme' 2) vrij spel en dat gevaar neemt toe doordat tengevolge van een dergelijke ontwikkeling het vertrouwen in de leiders wordt ondermijnd.

1) Men zie *Daad en Gedachte* van februari en van maart 1987.

2) Het woord extremisme gebruiken de Franse managers om het zelfstandig optreden van de arbeiders aan te duiden. De term slaat niet op de een of andere politieke stroming.

— o —

NIET BOSSU, MAAR MASSU

De lezers van ons juni-nummer zullen hebben begrepen, dat generaal De Gaulle eind mei 1968 (zie : *Was de verbeelding aan de macht...* enz.) niet per helikopter naar een zekere Bossu vloog. Bossu was een telg van de Henegouwse adel die tijdens de opstand van de Nederlandse burgerij trouw bleef aan de koning van Spanje. Hij werd door Filips II tot admiraal benoemd en voerde het bevel over een vloot die in 1573 door de Geuzen werd verslagen. De Granse *generaal* tot wie De Gaulle zich om hulp wendde was Jacques M a s s u , de commandant van de in Duitsland gelegeerde troepen in de zuidelijkste bezettingszone.

— o —

EEN NIEUW BOEK OVER ARBEIDSVERHOUDINGEN IN DE ROTTERDAMSE HAVEN

De arbeidsverhoudingen in de Rotterdamse haven, de strijd tussen havenarbeiders en havenwerkgevers, de technische veranderingen die de havenarbeid sinds de tweede wereldoorlog heeft ondergaan, de positie van de vakbeweging en kwesties die met dat alles verband houden, blijven kennelijk het voorwerp van gedegen onderzoek. In het begin van de jaren '60 verscheen een omvangrijke studie van dr. P.J.A. Ter Hoeven, die niet alleen over de situatie van de Rotterdamse havenarbeiders handelde, maar ook over die van de havenarbeiders in Amsterdam. Daarop volgde in 1981 een doktoraalskriptie Van Yvonne Heygele, die gewijd was aan de strijd die de Rotterdamse havenarbeiders voerden tussen 1960 en 1980. Precies één jaar later verscheen een skriptie van Sjaak van der Velden over de ontwikkeling van de klassenverhoudingen in de Rotterdamse haven tussen 1945 en 1980. Zeer onlangs is daaraan een nieuwe studie toegevoegd van de hand van Erik Nijhof 1).

De auteur, die in Utrecht geschiedenis studeerde en op dit onderwerp promoveerde, heeft aan dit proefschrift – met onderbrekingen – zo'n vijftien jaar gewerkt. Maar eerder al verschenen van hem, hetzij alleen, hetzij in samenwerking met anderen, publikaties waarin aan de strijd van de Rotterdamse havenarbeiders aandacht werd besteed. Samen met Paul Coomans en Truike de Jonge schreef hij een vijfhonderd bladzijden tellende geschiedenis van de Eenheidsvakcentrale, waarin de grote havenstakingen van kort na de oorlog uiteraard aan de orde kwamen.

Nijhof's proefschrift is ongeveer even omvangrijk als de zojuist genoemde verhandeling over de EVC. Het boek, dat een zeer gedegen indruk maakt, verscheen in de reeks 'Studies en Essays' van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Heeft de auteur met de hierboven genoemde schrijvers het onderwerp gemeen, de behandeling ervan is natuurlijk anders. Op de verschillen tussen Nijhof en hen zullen wij te zijner tijd uitvoerig terugkomen. Een van die verschillen is uiteraard, dat zowel Heygele als Van der Velden een veel langere periode hebben onderzocht. Een ander verschil betreft zienswijze en uitgangspunt.

Nijhof polemiseert noch met Heygele, noch met Van der Velden. Slechts met één enkele zin laat hij blijken, dat hij een bepaalde opvattinge van Heygele niet deelt. Van de uiteenzettingen van Van der Velden rept hij niet. Het is de vraag of hij er kennis van heeft genomen, want diens studie *Kapitaal en arbeid in de Rotterdamse haven* wordt in zijn – overigens zeer omvangrijke – literatuurlijst niet genoemd.

Zoals gezegd: wij komen op het werk van Nijhof terug. Wat wij hier enkel willen vermelden is dit, dat er tijdens zijn promotie, zoals bij dergelijke gelegenheden gebruikelijk, ook bezwaren tegen zijn tekst werden ingebracht. Zij waren afkomstig van dr. Ruud Vreeman, de toekomstige voorzitter van de Vervoersbond FNV. Deze bond is de direkte opvolger van de Transportarbeidersbond van het NVV, die in de door Nijhof beschreven periode bij de ontwikkelingen in de Rotterdamse haven nauw betrokken is geweest en daarin een zekere rol heeft gespeeld. Dat Vreeman tegen Nijhof stelling nam spruit daaruit voort, dat de Transportarbeidersbond er bij de auteur van het proefschrift niet al te goed afkomt.

Volgens Vreeman 2) toont Nijhof teveel sympathie voor EVC en OVB en heeft hij alles wat het NVV verkeerd zou hebben gedaan te breed uitgemeten. Bovendien zou

1) Erik Nijhof, *Gezien de dreigende onrust in de haven...*, Amsterdam 1988.

2) Bij de promotie van de heer Nijhof zijn wij niet aanwezig geweest. Onze kennis van het optreden van Vreeman ontlenen wij aan een desbetreffend verslag in *NRC/Handelsblad* van 8 juni j.l.

Nijhof de geleide loonpolitiek ten onrechte hebben beschreven als een tegen de havenarbeiders gericht complot van de regering, het NVV en de havenbaronnen. Nijhof zou volgens Vreeman de EVC en het OVB teveel in bescherming hebben genomen.

Ons lijken de verwijten van Vreeman niet terecht, zeker niet voor wat Nijhof's kijk op EVC en OVB betreft. Aan een wat afstandelijke en nuchtere beschrijving van beider optreden ontbreekt het niet. Van 'in bescherming nemen' is bepaald geen sprake. Waaraan het wel mankeert is een scherpe veroordeling vanuit het standpunt van de havenarbeiders. Dat voor de EVC bijvoorbeeld in na-oorlogse jaren haar 'erkenning' zwaarder woog dan de belangen van de arbeiders, dat kan men — indirect — wel uit het betoog van Nijhof afleiden, maar met veel moeite. Dat is ons bezwaar. Maar dat is uiteraard geen bezwaar dat door een vakbondsman als Vreeman wordt gedeeld.

— o —

HEEFT TEGENWOORDIG DE POLITIEK NOG WEL VEEL MET POLITIEK TE MAKEN?

In een interview met het door zijn partij uitgegeven blad *CDA-Actueel* heeft minister-president Lubbers verklaard, dat het parlement zich tegenwoordig 'steeds minder met politieke vraagstukken bezig houdt en steeds meer met management'. 'Soms denk wel eens', aldus de premier, 'zijn er nog wel politieke meningsverschillen? Het gevolg is wel dat het accent in de parlementaire discussie zich verlegt naar problemen die we vroeger techniek noemden'. In hetzelfde interview geeft Lubbers er blijk van, dat hij de grote partijen naar elkaar toe ziet groeien. Naar zijn mening heeft hij daar zelf veel toe bijgedragen.

Over zijn eigen bijdrage aan het verschijnsel denken wij totaal anders dan hij. Dat de politieke partijen naar elkaar toegroeien is onmiskenbaar, maar dat is niet zozeer een gevolg van enig ijveren voor wederzijds respect en begrip. Dat het streven van de ene partij hoe langer hoe minder duidelijk te onderscheiden valt van het streven van de andere partij is een gevolg van de maatschappelijke ontwikkeling. Als die niet in de genoemde richting zou hebben gewerkt, Lubbers of wie dan ook zou een roepende in de woestijn gebleven zijn. Sterker nog: het zou waarschijnlijk aan enig 'roepen' totaal ontbroken hebben. Wat Lubbers als 'zijn' bijdrage aan de toenadering tussen de partijen beschouwt, dient naar onze mening te worden gezien als een gevolg ervan; als iets dat, in laatste instantie, veroorzaakt is door de verhoudingen van deze tijd.

Voor het overige: dat het parlement — en bepaald niet alleen het Nederlandse parlement — zich steeds minder met politieke vraagstukken en steeds meer met 'management' bezig houdt, is werkelijk geen nieuwe konstatering. Wij hebben er zelf bij herhaling op gewezen en dat van het moment af, dat wij met de uitgave van *Daad en Gedachte* zijn begonnen. In april 1966 en in maart 1969 — om er twee voorbeelden uit te pikken — hebben wij aan datgene waar Lubbers thans op gewezen heeft uitvoerige beschouwingen gewijd. In de eerste van die beschouwingen herinnerden wij eraan, dat veertien jaar eerder reeds door degenen die voor de uitgave van D&G verantwoordelijk waren dezelfde opvattingen waren ontwikkeld 1)

Een bijzonder kunststuk was dat allerminst. Wat de Nederlandse minister-president heeft

) Zij die van 1 januari 1965 af hun opvattingen en commentaren in D&G publiceerden behoorden voordien tot de medewerkers van het blad *Spartacus*. Onze opvattingen verschenen daarin op 12 juli 1952.

gesignaleerd onlangs is iets dat kort na het einde van de tweede wereldoorlog meer en meer zichtbaar werd. De kwestie die hij in het *Actueel* geheten partijblad aanroerde, kan allerm minst een *a c t u e l e* kwestie worden genoemd.

Hoe valt het te verklaren, dat het bij de discussies in het parlement hoe langer hoe minder om politieke kwesties gaat? Hoe komt het, dat de politieke partijen hoe langer hoe meer op elkaar gaan lijken en als het ware 'inwisselbaar' worden? Zoals we hierboven reeds opmerkten moet de oorzaak worden gezocht in de ontwikkeling van het kapitalisme.

In het verleden bestonden er grote tegenstellingen tussen de diverse categorieën die men binnen de heersende klasse kon onderscheiden. De handeldrijvende bourgeoisie had andere belangen dan de industriële ondernemers. Beide groepen waren in totaal andere dingen geïnteresseerd dan de grootgrondbezitters en tussen deze groepen in bevond zich een middenstand die nog van betekenis was. Dat Nederland in die tijd betrekkelijk veel politieke partijen kende hangt hiermee samen, evenals het feit dat die respektievelijke partijen ook een duidelijk 'profiel' vertoonden. Tot die partijen moet dan ook nog de sociaaldemokratie worden gerekend, die voor de burgerlijke emancipatie der loontrekken den streed. Elk van die partijen vertegenwoordigde derhalve een *b i j z o n d e r* kapitalistisch belang.

Als gevolg van de kapitalistische ontwikkeling nu raakten de *bijzondere* kapitalistische belangen op de achtergrond om plaats te maken voor één *a l g e m e e n* kapitalistisch belang. Handel, industriële produktie en landbouw werden hoe langer hoe meer op *k a p i t a l i s t i s c h e* wijze bedreven. Deermee verdwenen de verschillen die het aanzijn hadden geschonken aan politieke *g e s c h i l l e n*. Daarmee verdwenen dan tevens de scheidslijnen tussen de partijen en verminderde ook hun aantal. Uit de grotere gelijkvormigheid werden de organisatorische konsekwenties getrokken: de vrijzinnig demokraten, de christelijke demokraten en de sociaaldemokraten verenigden zich tot één partij, de PvdA. De konfessionele partijen — die ooit de kleine middenstand en het grootgrondbezit vertegenwoordigden — gingen op in het CDA. Andere partijen — de Boerenpartij bijvoorbeeld, die niet het grootgrondbezit maar in hoofdzaak de kleine boeren achter zich had — verdween. En met dit alles verdwenen ook de grote politieke debatten.

Voor grote parlementariërs, gelijk onder andere de woordvoerder van de SDAP of die van de 'kleine luiden' (respektievelijk Troelstra en Abraham Kuiper) was geen taak meer weggelegd. Evenmin waren er nog onderwerpen waarbij de woordvoerders van de liberalen parlementaire triomfen konden vieren. De diverse politieke stromingen, inclusief die der sociaaldemokratie, waren min of meer in dezelfde bedding samengevloeid. Het ging er niet meer om wat voor politieke bovenbouw de modern-kapitalistische onderbouw zou krijgen, het ging er alleen nog maar om het alom doorgedrongen en alom aanwezige kapitalistische bedrijf zo efficiënt mogelijk te besturen.

De hier (kort) beschreven ontwikkeling is naar onze mening niet omkeerbaar. Wat men de heroïsche periode van het parlementarisme zou kunnen noemen ligt definitief achter ons. Ze zal niet terugkeren. Als Lubbers in genoemd interview uitroept, dat 'wat vroeger bijkomstigheden waren nu langzamerhand de hoofdzaak is geworden', dan schetst hij niet het juiste beeld en dan zet hij de werkelijkheid min of meer op z'n kop. Wat vroeger de hoofdzaak was heeft z'n betekenis verloren, is volledig op de achtergrond geraakt. Wat thans de hoofdzaak is geworden was voorheen niet of nauwelijks aan de orde.

Management is in de plaats gekomen van een discussie over politieke geschillen. Kan men op grond daarvan beweren, dat de politiek tegenwoordig nauwelijks meer iets met politiek te maken heeft? Dat hangt er maar van af wat men precies onder politiek verstaat. Wat zich heden ten dage in het parlement afspeelt heeft niets meer van doen met wat zich in het verleden heeft afgespeeld. Maar indien men de politiek definieert, niet als

„de kunst van het mogelijke”, niet als het zoeken naar compromissen, maar als het middel waarmee een heersende klasse haar macht over de door haar onderdrukte klasse handhaaft en uitoefend, dan is er uiteraard ook tegenwoordig nog wel degelijk sprake van politiek. Dat ze er vandaag anders uitziet dan de politiek van gisteren wil nog niet zeggen dat haar functie ook een andere is. Tenslotte biedt de politiek van, laat ons zeggen de absolute vorsten uit de 18e eeuw of die van de feodale adel ook een geheel ander beeld dan de politiek van de bourgeoisie. Maar zolang de maatschappij een klassenmaatschappij is zal de heersende klasse een bepaalde politiek voeren, een beleid zo goed als iedere kapitalistische onderneming een bepaald beleid voert. En hoe kapitalistische de samenleving, hoe minder resten van voor-kapitalistische maatschappijvormen deze vertoont, des te meer zal de politiek van de nu onverdeelde heersende klasse lijken op de politieke van een bedrijf.

— o —

REKTIFIKATIE

In het artikel *Was de verbeelding aan de macht of waren het de arbeiders die hun macht toonden ?* in het juni-nummer van *Daad en Gedachte* op pagina 9 is in de laatste alinea het woord „werpen” weggefallen. De twee eerste zinnen van de betreffende alinea moeten als volgt lezen:

„De destijds strijdende arbeiders vormden, in tegenstelling tot de studenten, wél een macht. Een macht die nog niet zo groot was dat het de bestaande orde omver kon werpen, maar niettemin groot genoeg om een levensgroot gevaar ervoor te vormen” Onze excuses, maar fouten sluipen er wel eens in.

De redaktie.

— o —